

Staatkundige geschiedenis van 'Limburg' 1794-1867

A.M.J.A. Berkvens*

Inleiding

De Nederlandse provincie Limburg bestaat in haar huidige vorm als politieke en institutionele eenheid sinds 1839. Toch werd eerst in 1967 het honderdjarig bestaan van de provincie gevierd, omdat bij Verdrag van Londen van 11 mei 1867 formeel een einde kwam aan de merkwaardige situatie dat Limburg zowel een integraal bestanddeel was van het Koninkrijk der Nederlanden, als van de Duitse Bond. Deze dubbele staatkundige betrekking blijkt uit artikel 1 van de Grondwet van 1840. Dit artikel hield in, dat het Koninkrijk der Nederlanden zou bestaan uit tien provinciën, 'mitsgaders het Hertogdom Limburg, behoudens de betrekkingen van dat Hertogdom, met uitzondering der vestingen Maastricht en Venlo en van derzelve kringen, tot het Duitse Verbond'.¹ Pas na de uittreding uit de Duitse Bond werd Limburg kennelijk als een volwaardige provincie van Nederland beschouwd.²

De in 1839 ingerichte Nederlandse provincie Limburg was niet de eerste, maar de tweede van die naam: het grondgebied van het hertogdom Limburg werd in artikel 2 van de Grondwet van 1840 omschreven als 'dat gedeelte der voormalige provincie van dien naam, hetwelk bij de tractaten van den 19den April 1839, daarvan niet is afgescheiden.' Deze 'voormalige' of eerste provincie Limburg werd voor het eerst vermeld in de Grondwet van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden van 1815. Artikel 2 van deze Grondwet bepaalde: 'De provincie van Limburg is zamengesteld uit het geheele departement van de Beneden-Maas, en die gedeelten van het Departement van de Roer, die volgens het tractaat van Wenen tot het Rijk behoren.' Met andere woorden: in 1815 werden op basis van een eerdere Franse bestuurlijke inrichting de grenzen van de nieuwgevormde provincie Limburg getrokken. Deze eerste provincie

Limburg is nadien 'krachtens de tractaten van den 19den April 1839' gesplitst in een Belgisch en een Nederlands gedeelte.

Dit korte overzicht aan de hand van artikelen uit de Nederlandse Grondwetten van 1815 en 1840 volstaat om een aantal elementen te identificeren die ertoe hebben bijgedragen dat de staatkundige geschiedenis van Limburg in de negentiende eeuw afweek van die van de overige Nederlandse provinciën, die thans deel uitmaken van het Koninkrijk in Europa. In het hierna volgende opstel zullen een aantal aspecten daarvan in chronologische volgorde worden besproken. De daaraan voorafgaande periode van het Ancien Régime blijft in dit opstel korthedshalve grotendeels buiten beschouwing.³

Bij Verdrag van Londen van 11 mei 1867 kwam formeel een einde aan de merkwaardige situatie dat Limburg zowel een integraal bestanddeel was van het Koninkrijk der Nederlanden, als van de Duitse Bond

1. De 'Limburgse territoria'⁴ in de Franse tijd

Voordat de Franse revolutionaire machten in 1795 een einde maakten aan de bestaande staatkundige indeling, was het grondgebied dat in de Grondwet van 1815 voor het eerst als provincie Limburg zou worden aangeduid, verdeeld in een groot aantal territoria die deel uitmaakten van landencomplexen, waarvan het bestuurscentrum ver buiten de 'Limburgse' grenzen was gelegen.⁵ Grote delen van het territorium stonden onder bestuur van

* Prof. dr. A.M.J.A. Berkvens is bijzonder hoogleraar rechtsgeschiedenis der Limburgse territoria aan de Universiteit Maastricht

- 1 Verwijzingen naar de Grondwetten van 1815 en 1840 zijn ontleend aan W.C.J. van Hasselt, *Nederlandse Staatsregelingen en Grondwetten*, Alphen a/d Rijn: Samsom 1987, 17e druk.
- 2 P. Orbons en L. Spronck, 'Limburgers worden Nederlanders. Een moeizaam integratieproces', in: *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg (=PSHAL)* (Jaarboek van Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap (=LGOG) te Maastricht), 102 (1966), p. 31-53, t.a.p. p. 31: 'Op 11 mei 1967 werd te Maastricht, in aanwezigheid van Hare Majesteit de Koningin en de Minister-President, op feestelijke wijze herdacht dat Limburg honderd jaar geleden een volwaardige provincie van Nederland werd.'
- 3 Voor een beknopt overzicht van de staatkundige geschiedenis van Limburg ten tijde van het Ancien Régime zie: A.M.J.A. Berkvens, 'De politiek-institutionele ontwikkeling van Limburg 1548-1795', in: W. Hupperetz e.a. (red.), *Kastelen in Limburg*, Utrecht: Matris 2005, p. 24-35.
- 4 De aanduiding 'Limburgse territoria' of 'Limburg' wordt in dit opstel gebruikt om het grondgebied aan te duiden, waaruit in 1815 de eerste provincie Limburg werd gevormd.
- 5 L.J. Rogier, 'Limburg in de Franse Tijd', in: *Limburg's Verleden. Geschiedenis van Nederlands Limburg tot 1815*, Maastricht: LGOG z.j., dl. 2, p. 668-703, p. 671-672.

Pruisen

Delen van het hertogdom Kleef rondom Mook en Gennepe; Pruisisch Opper-Gelre.

Republiek der Verenigde Nederlanden

De generaliteitslanden Staats Opper-Gelre, Staatse Landen van Overmaze en het ressort van Maastricht.

Oostenrijk

Oostenrijks Opper-Gelre, Oostenrijks Landen van Overmaze.

Prinsbisdom Luik

Graafschap Loon, graafschap Horn.

Keur-Palts

Een uitloper van het hertogdom Gulik rondom Sittard.

Maastricht

Maastricht was reeds sinds de vroege middeleeuwen een tweehertige stad. De hertog van Brabant en de prins-bisschop van Luik oefenden er gezamenlijk de soevereiniteit uit. Na de verovering van Maastricht in 1632 oefenden de Staten-Generaal er voortaan de rechten van de hertog van Brabant uit. Maastricht bleef tot op het einde van de achttiende eeuw een afzonderlijke staatkundige entiteit en kan derhalve niet als generaliteitsland worden

aangemerkt. Cfr. P.J.H. Ubachs, *Twee heren twee confessies. De verhouding van Staat en Kerk te Maastricht 1632-1673*, Assen: Van Gorcum 1975 (diss. KUN/Maaslandse Monografieën dl. 21).

Heilige Roomse Rijk

Zoals de rijksonmiddellijke heerlijkheden Gronsveld, Ryckholt en Wittem, of het rijksonmiddellijke stift Thorn.

Pruisen, de Republiek der Verenigde Nederlanden, Oostenrijk, het prinsbisdom Luik of de Keur-Palts en werden vanuit Berlijn, Den Haag, Wenen of Mainz bestuurd. Andere delen, zoals Maastricht, stonden onder gedeelde soevereiniteit of waren zelfstandige territoria binnen het Heilige Roomse Rijk.

Het grondgebied dat in de Grondwet van 1815 voor het eerst als provincie Limburg zou worden aangeduid, was tevoren verdeeld in een groot aantal territoria

Nadat Franse revolutionaire legers in 1794 de Zuidelijke Nederlanden en de territoria tussen Maas en Rijn hadden veroverd, troffen de Franse Volksrepresentanten bij besluit van 24 Brumaire jaar III (14 november 1794) voorlopige maatregelen voor de inrichting van bestuur en rechtspraak van dit *pays de conquête* door oprichting van de Centrale Administratie te Aken (bevoegd voor het gebied tussen Maas en Rijn).⁶ Op 9 Vendemiaire jaar IV (1 oktober 1795) annexeerde de Franse staat vervolgens de bezette Oostenrijkse Nederlanden, het Prinsbisdom Luik en de territoria rondom Maastricht, waaronder de aldaar gelegen generaliteitslanden en voegde deze als *Départements réunis* bij Frankrijk. Het grootste deel van de 'Limburgse territoria' werd bij deze gelegenheid ondergebracht bij het Departement Nedermaas.⁷ De Pruisische en Keurpaltische gebieden bleven aanvankelijk onder de Centrale Administratie van Aken en vielen nadien toe aan het Departement van de Roer.⁸

Ten gevolge van het besluit van 1 oktober 1795 werden de 'Limburgse territoria' integraal deel van de Franse staat, zoals ook blijkt uit de aanhef van de proclamatie van 5 november 1795, waarbij de volksrepresentanten Portiez (de l'Oise) en Perèz (de la haute Garonne) aan de ingezetenen van de nieuwe departementen de spoedige afkondiging van de Franse wetgeving in het vooruitzicht stelden: '*Vous êtes Français!*'⁹

In vergelijking met Noord-Nederland betekende de vroege inlijving van de Limburgse territoria dat zij eerder, diepgaander en langer de invloed ondergingen van de Franse wetgeving, bestuur en rechtspleging

De institutionele en rechtsgeschiedenis van de 'Limburgse territoria' loopt vanaf dit moment tot aan de abdicatie van Napoleon in april 1814 synchroon met de ontwikkelingen in Frankrijk. Aldus werden de achtereenvolgende Franse grondwetten en codificaties in de 'Limburgse territoria' rechtstreeks ingevoerd.¹⁰ Hetzelfde gold voor de Franse bestuurlijke indeling in departementen, kantons en municipaliteiten, alsmede voor de Franse rechterlijke indeling met zijn vrederechten, rechtbanken van eerste aanleg, hoven van assisen en speciale gerechtshoven, die grotendeels in stand bleef gedurende de periode van het Verenigd Koninkrijk (1815-1831) en van de Belgische opstand (1830-1839), tot aan de definitieve scheiding van Nederland en

6 H.A. Kamphuis, *De invoering van wetgeving in het Franse departement Nedermaas gedurende het eerste Directoire*, Maastricht 1995 (Publikaties Rijksarchief Limburg dl. 1), p. 12-16; op 26 Brumaire jaar III werd te Brussel een vergelijkbare Centrale Administratie ingericht voor de Oostenrijkse Nederlanden.

7 H.A. Kamphuis, 1995, p. 2.

8 De departementale indeling van de bezette gebieden op de linkerrijnsoever kwam eerst in 1798 tot stand, zie: I. Hantsche, *Atlas zur Geschichte des Niederrheins*, Essen: Bottrop 2000, 4^e druk (Schriftenreihe der Niederrhein-Akademie, Band 4), p. 110; ten aanzien van het bestuur van het Departement van de Roer, zie: S. Graumann, *Französische Verwaltung am Niederrhein. Das Roerdepartement 1798-1814*, Düsseldorf: Klartext 1990 (Düsseldorfer Schriften zur Neueren Landesgeschichte und zur Geschichte Nordrhein-Westfalens, Band 27).

9 Geciteerd bij Kamphuis, 1995, p. 80 en 81.

10 J. Gilissen, *Historische inleiding tot het recht*, Antwerpen: MAKLU 1983, p. 423-429.

Literatuur

Met betrekking tot het Franse Revolutionaire bestuur in de *Départements réunis*, zie: P. Pouillet, *Les institutions françaises de 1795 à 1814. Essai sur les origines des institutions belges contemporaines*, Paris 1907 (anastatische herdruk Algemeen Rijksarchief Brussel 1994, 2 dln); voor Frankrijk zie: J. Godeschot, *Les institutions de la France sous la Révolution et l'Empire*, Paris: PUF 1985, 3e druk.

Voor de rechterlijke organisatie in het Departement Nedermaas, zie: H. Hardenberg, *Inventaris van de archieven der rechtscollèges, alleensprekende rechters en rechterlijke ambtenaren van 1794 tot 1841 gefungeerd hebbende op het grondgebied van de tegenwoordige Nederlandsche provincie Limburg*, 's-Gravenhage: Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen 1949, p. 3-38; Hardenberg besteedde in dit overzicht geen aandacht aan het 'Belgische' deel

van het Departement Nedermaas; voor de administratieve indelingen van het Departement Nedermaas zie: E.M.Th.W. Nuyens, *De staatkundige geschiedenis der provincie Limburg vanaf haar ontstaan tot aan haar uiteenvallen in 1839*, Maastricht: LGOG 1956 (Werken LGOG dl. 2/diss. KUN).

Met betrekking tot de invoering van de Franse rechterlijke organisatie in 'Holland', zie: M.W. van Boven, *De rechterlijke instellingen ter discussie. De geschiedenis van de wetgeving op de rechterlijke organisatie in de periode 1795-1811*, Nijmegen: GNI 1990 (diss. KUN, Rechtshistorische Reeks Gerard Noodt Instituut, nr. 18); m.b.t. de inlijving, zie p. 227-265.

Daarnaast is het van belang te bedenken, dat de na de invoering van het Burgerlijk wetboek voor Nederland opgestelde overzichten van nog van toepassing zijnde

wetten van Franse of Bataafse oorsprong voor Limburg niet of niet zonder meer bruikbaar zijn. Dit geldt met name voor J. van de Poll, *Verzameling van vaderlandse wetten en besluiten uitgevaardigd sedert 22 januarii 1798 tot 10 julii 1810*, Amsterdam: Johannes Muller 1840, aangezien dit werk betrekking heeft op wetgeving van de Bataafse Republiek en het koninkrijk Holland. De 'Limburgse territoria' hebben daarvan geen deel uitgemaakt.

Gedeeltelijk bruikbaar is C.J. Fortuijn, *Verzameling van wetten en besluiten en andere regsbronnen van Franschen oorsprong, in zoverre deze, ook sedert de invoering der nieuwe wetgeving, in Nederland van toepassing zijn*, Amsterdam: Johannes Muller 1839-1841 (3 dln.), namelijk in zoverre als de daarin vermelde wetten ook in de Départements réunis zijn afgekondigd.

België (december 1839) en de opheffing van de uitzonderingstoestand in de Nederlandse provincie Limburg per 1 januari 1842.

In vergelijking met Noord-Nederland betekende de vroege inlijving van de Limburgse territoria dat zij eerder, diepgaander en langer de invloed ondergingen van de Franse wetgeving, bestuur en rechtspleging, die voor het Noorden eerst na de inlijving bij het keizerrijk (maart/april 1810) volledig realiteit werd.

Na de abdicatie van Napoleon in april 1814 was de staatkundige toestand in de Limburgse territoria aanvankelijk volstrekt onduidelijk

2. De eerste provincie Limburg als deel van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1814/1815-1830)¹¹

Na de Volkerenslag bij Leipzig (16-18 oktober 1813) werd duidelijk dat de macht van Napoleon tanende was. De daarop volgende winterveldtocht leidde tot de verdrijving van de Fransen uit de Nederlanden en uit het Rijnland. Na de abdicatie van Napoleon in april 1814 was de staatkundige toestand in de Limburgse territoria aanvankelijk vol-

strekt onduidelijk. In de periode 1814-1815 was er sprake van een drietal besturen die naast elkaar en in concurrentie met elkaar opereerden. Hoewel er door de geallieerde mogendheden reeds bijzondere voorzieningen waren getroffen voor het bestuur van de gebieden tussen Maas en Rijn, in de vorm van het *Gouvernement-Général du Bas-Rhin et Rhin-Moyen*, onder leiding van de gouverneur-generaal Johann August Sack, creëerde de Russische generaal Von Wintzingerode, als bevelhebber van de troepen die de Fransen feitelijk uit de Limburgse territoria verdreven, een eigen voorlopig bestuur, terwijl de Soevereine Vorst Willem I, die op dat moment reeds het *Gouvernement-Generaal van België* bestuurde, door middel van commissarissen de voormalige generaliteitsgebieden in het Limburgse opnieuw in bezit nam.¹² Deze opnieuw in bezit genomen generaliteitslanden werden blijkens de Grondwet van 1814 vooralsnog administratief aangehangen bij de provincie 'Brabant'.¹³

Hoewel bij de Vrede van Parijs op 30 mei 1814 daartoe reeds de eerste schikkingen waren getroffen, duurde het tot het Wener Congres van 1815 voordat de staatkundige toestand met betrekking tot de Zuidelijke Nederlanden en daarmee in de Limburgse territoria zich volledig had uitgekristalliseerd. Handhaving van het machtsevenwicht in Europa vormde het voornaamste motief voor de samenvoeging van

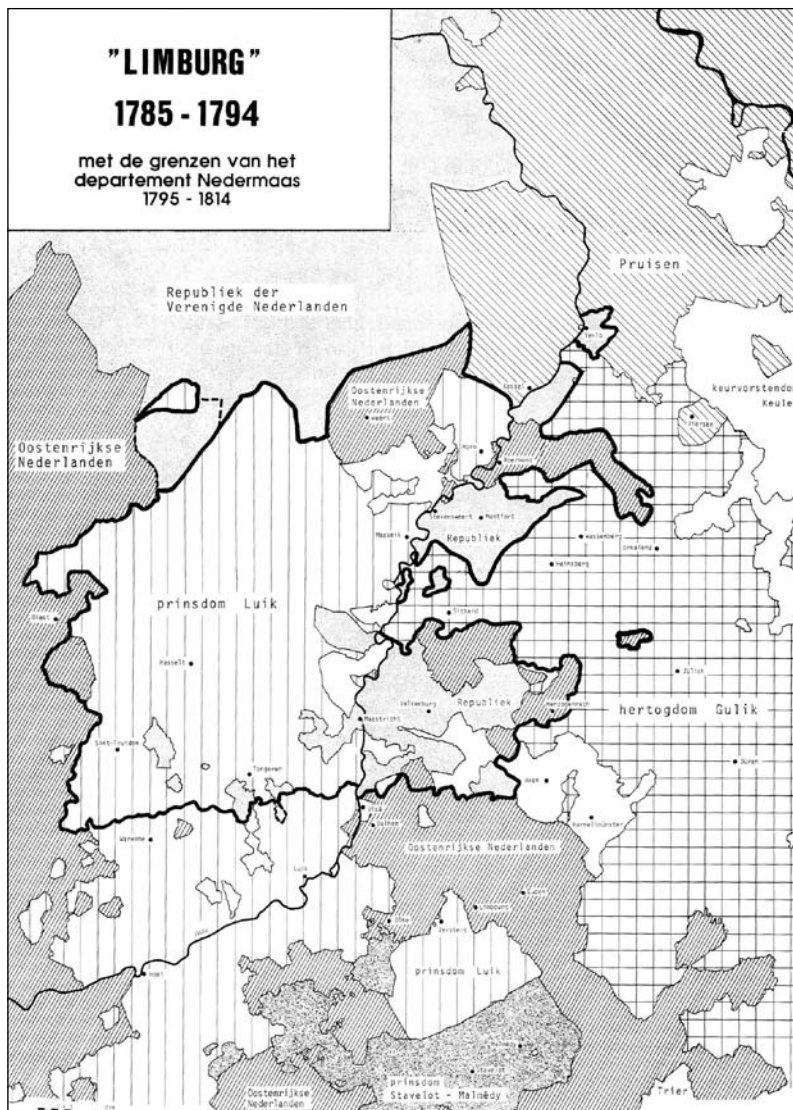
11 E.M.Th.W. Nuyens, 1956, p. 51-73.

12 Op 24 januari 1814 werden C.D.E.J. Bangemans Huygens en I.B. Hugenpoth tot den Beerenclaw tot Commissarissen in de voormalige Generaliteitslanden welke geen deel uitmaken van het Departement van de Monden van de Rijn benoemd. Hugenpoth werd nadien opgevolgd door L.B.A. Vrijthoff. Voor een uitvoeriger uiteenzetting over het bestuur van de Limburgse territoria in de periode 1814-1815, zie: W. Ubachs, 'De Nedermaas Niemandland 1814-1815', in: PSHAL 100 (1964), p. 149-226.

13 Volgens art. 53 GW 1814 bestond het 'Nederlandsche Volk' uit negen provinciën of landschappen. Als achtste landschap wordt 'Brabant' vermeld. In art. 54 wordt het territorium van Brabant als volgt omschreven: 'Brabant bestaat provisioneel uit alle de Landen en Steden, voormaals bekend onder den naam van Generaliteits Landen, en uit zodanige andere, als in lateren tijd verkregen en daarbij gevoegd zijn.' In 1814 zetelden in de Staten van Brabant tien 'Limburgers', vijf namens Maastricht, vier voor Opper-Gelre en de Landen van Overmaze en één vanwege Venlo; zie: P.J.H. Ubachs, *Handboek voor de geschiedenis van Limburg*, Hilversum: Verloren 2000 (Maastrandse Monografieën 63), p. 278.

14 Over de Duitse Bond, zie hierna onder 4.

15 Aanvankelijk werd overwogen de nieuwe provincie als Maastricht, of als Opper-Gelder aan te duiden. Zie: H.T. Colenbrander, *Ontstaan der Grondwet*, dl. II 1815, 's-Gravenhage: M. Nijhoff 1906 (Rijks Geschiedkun-

Staatkundige verbroekeling langs de Maas vóór 1794. De dikke grenslijn geeft de omvang aan van het in 1795 gecreëerde departement Nedermaas. Tekening: Régis de La Haye

dige Publicatiën, kleine serie 7), o.a. p. 201, 204, 207, 501-502 'Aanteekeningen des Konings' (4 juli 1815): 'Hoofdstuk van het Rijk en deszelfs inwoners. 1.2. Rangschikking staat mij niet aan. De naam van Limburg is verloren'; p. 522, vergadering van 8 juli 1815: 'Bepaald, Dat ingevolge de begeerte van Z.M. (...) de provincie van Maastricht den naam van Limburg voeren zal.'

16 E.P.M. Ramakers, Charles de Brouckère (1757-1850), gouverneur van Limburg, 1815-1828, in: J.H.M. Wieland, e.a. (red.), *De Gouverneurs in de beide Limburgen 1815-1889*, Maastricht: LGOG 1989 (Werken LGOG, dl. 11), p. 9-25.

de voormalige Republiek der Verenigde Nederlanden, de Zuidelijke Nederlanden en het prinsbisdom Luik tot het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Luxemburg werd daarbij beschouwd als persoonlijk bezit van Willem I, ter compensatie voor het verlies van de Nassause erflanden. Het gebied zou daarom als hertogdom lidmaat blijven van de Duitse Bond.¹⁴ Willem I verenigde het gebied echter met het Verenigd Koninkrijk en legde daarmee de basis voor de latere Luxemburgse en Limburgse kwesties. Als consequentie van het Wener Congres ontstond de eerste provincie Limburg, in hoofdzaak bestaande uit het voormalige Departement Nedermaas, aangevuld met delen van het voormalige Roerdepartement, op zodanige wijze, dat de Maas niet de westgrens van Pruisen zou gaan vormen. Hoewel aanvankelijk andere namen waren voorgesteld, ontving

de nieuw gevormde provincie door persoonlijk ingrijpen van Willem I de naam Limburg, hoewel het territorium niets gemeen had met het oude hertogdom Limburg aan de Vesdre, dat administratief in de nieuw gevormde provincie Luik werd geïncorporeerd.¹⁵ Bij besluit van 16 september 1815 werd Charles de Brouckère, ten tijde van het Napoleontische bewind waarnemend vice-president van het Keizerlijk gerechtshof te Brussel en in 1814 secretaris-generaal van Binnenlandse zaken en politie bij de provisionele administratieraad te Brussel, door Willem I benoemd tot eerste gouverneur van de nieuw gevormde provincie.¹⁶

Hoewel aanvankelijk andere namen waren voorgesteld, ontving de nieuw gevormde provincie door persoonlijk ingrijpen van Willem I de naam Limburg, hoewel het territorium niets gemeen had met het oude hertogdom Limburg aan de Vesdre

3. De Belgische Opstand (1830-1839) en het ontstaan van de tweede Nederlandse provincie Limburg

De vereniging van Nederland en België leidde niet tot het 'amalgame perfecte' dat door de mogendheden werd beoogd. Er was geen sprake van een nationaal gevoel, gebaseerd op een gemeenschappelijke taal en cultuur; er was sprake van grote religieuze en economische tegenstellingen. Bovendien was er met name in het Zuiden geen sprake van politieke homogeniteit. Anders dan in het overwegend conservatieve Noorden, lieten zich in het Zuiden aanvankelijk een drietal politieke stromingen onderscheiden: een ultra-klerikale stroming rondom de Gentse bisschop De Broglie, die streefde naar teruggave van de genationaliseerde kerkelijke goederen, een gematigd conservatieve stroming, voornamelijk bestaande uit de adel, en een anti-klerikale stroming van liberalen die vast wilden houden aan de verworvenheden van de Franse revolutie.

Pogingen van Willem I om de nationale eenheid te bevorderen door middel van de taalbesluiten van 1814 en 1819 en het overheidsingrijpen in het onderwijs in 1825 leidden tot grote onrust onder de katholieke bevolking. Dit resulteerde in 1828 in een ook wel met de term 'unionisme' aangeduid 'monsterverbond'

van katholieken en anti-klerikale, Frans-geörienteerde liberalen, die teleurgesteld waren in het weinig liberaal functioneren van het staatsbestel als zodanig. Voor hen vormde de wijze waarop Willem I de grondwettelijk gegarandeerde vrijheid van drukpers aan banden legde een breekpunt. Katholieken en liberalen vonden elkaar in de ideeën van de Franse filosoof en politicus Hugues Félicité Robert de Lamennais over 'een vrije kerk in een vrije staat'.¹⁷ Het aldus ontstane monsterverbond leidde via campagnes in de katholieke en liberale pers in 1828 en 1829 tot een grote petitiebeweging met als inzet vrijheid van drukpers en vrijheid van onderwijs. Deze politieke agitatie resulteerde in 1829 in verwerping van de tienjarige begroting. Moties over persvrijheid en de hernieuwde invoering van de jury-rechtspraak werden echter niet aanvaard. Ondanks het partiële succes van de petitiebeweging, nam in het Zuiden het vertrouwen af dat men langs parlementaire weg herstel van grieven zou kunnen verkrijgen. Toen vervolgens de juli-revolutie te Parijs een einde maakte aan het autocratische bewind van Charles X, inspireerde dit voorbeeld de Zuidelijke katholieken en liberalen tot de Belgische Opstand, die op 25 augustus 1830 te Brussel uitbrak.

De vereniging van Nederland en België leidde niet tot het 'amalgame perfecte' dat door de mogelijkheden werd beoogd

Hoewel ten gevolge van de hierboven geschetste ontwikkelingen, de relatie tussen Willem I en het Maasdal danig was bekoeld, participeerde de bevolking van Limburg nauwelijks in de algemene petitiebeweging van 1828 en al evenmin in de petitiebeweging van 1829-1830. Het bericht van de Brusselse relletjes van 25 augustus 1830 veroorzaakte ternauwernood enige onrust in Limburg. Pas in de loop van september was er sprake van onrust in Tongeren, Sint-Truiden, Hasselt, Maaseik en Roermond. Uiteindelijk kozen de besturen van de grotere plaatsen in Limburg de een na de ander voor het nieuwe België: Roermond, Hasselt, Maaseik, Sittard, Tongeren en Weert en als laatste, op 11 november 1830, de vesting Venlo, sloten zich allen aan bij de opstand. Maastricht echter bleef door toedoen van de vesting-commandant, luitenant-generaal Dibbets, in Nederlandse handen.¹⁸

Gedurende de Belgische periode was er een grote mate van continuïteit in de bestuurlijke en rechterlijke organisatie. Vanwege de Hollandse bezetting van de stad, kon Maastricht niet langer als administratieve hoofdplaats van het gelijknamige arrondissement fungeren. Dit werd opgevangen door het arrondissement op te splitsen in een arrondissement Maastricht links van de Maas, met Tongeren als centrum. Valkenburg fungeerde op overeenkomstige wijze als bestuurlijk centrum voor het arrondissement Maastricht rechts van de Maas. Als centrale bestuursorganen in de provincie functioneerden tijdens de Belgische periode Gouverneur, Provinciale Raad en Permanente Deputatie, wier precieze taken en bevoegdheden eerst in de (Belgische) Provinciale Wet van 1836 werden geregeld.¹⁹

Gedurende de Belgische periode was er een grote mate van continuïteit in de bestuurlijke en rechterlijke organisatie

In de door toedoen van generaal Dibbets voor Nederland behouden vesting Maastricht bleef intussen een provinciaal bestuur van Nederlandse signatuur behouden, onder leiding van J.E.P.E. Gericke als buitengewoon commissaris en P.A.S. Kerens als waarnemend gouverneur.²⁰ Terwijl in Maastricht de Nederlandse wetgeving van kracht bleef, werd in de overige delen van de eerste provincie Limburg de Belgische wetgeving, waaronder de zeer liberale Belgische Grondwet van 1831 ingevoerd.

Ten gevolge van de Belgische Opstand viel het Verenigd Koninkrijk in 1830 feitelijk uiteen. De gehele eerste provincie Limburg, met uitzondering van Maastricht en St. Pieter, maakte in deze periode deel uit van België. Hoewel het formeel nog tot 1839 zou duren totdat de vrede was hersteld, werd door de houding van de Heilige Alliantie al spoedig duidelijk dat Limburg geen integraal deel van België zou kunnen gaan uitmaken. Gezien het machtsevenwicht in Europa achtte men het niet wenselijk, dat een op Frankrijk geörienteerd België rechtstreeks aan Pruisen zou grenzen. Gedeeltelijk herstel van een Nederlandse provincie Limburg, als bufferzone, lag daarmee voor de hand. Aldus werd in 1839 de tweede provincie Limburg geboren, waarvan de grenzen waren beschreven in het Tractaat van Londen, dat op 19 april 1839 onder garan-

17 Lamennais geloofde dat de kerk geen echte vrijheid kon hebben onder een koninklijk gezag en vond dat vrijheid van meningsuiting en vrijheid van pers zeer belangrijk waren.

18 Ubachs, 2000, p. 280-281; A.J. Geurts, 'Historische aspecten van de provincie(s) Limburg 1815-1848', *De Maasgouw* 105 (1986), kol. 49-78, kol. 52-54.

19 Nuyens, 1956, p. 119-127; als gouverneurs van Limburg fungeerden in deze periode F.K.A. de Loë (1830-1831); Jean François Hennequin (1831-1834) en Werner de Lamberts (1834-1843); zie over hen de biografische bijdragen van M. Kellens, in: Wieland e.a. (red.), 1989, p. 45-49; 63-76; 77-83; voor de politieke geschiedenis van België in deze periode zie: E. Witte, J. Craeybeckx, *De politieke geschiedenis van België sinds 1830*, Antwerpen: Standaard 1983, 2^e druk, p. 3-56.

20 A.F.J. van Kempen, J.E.P.E. Gericke (1785-1845), buitengewoon commissaris, 1831-1839, en P.A.S. Kerens (1781-1862), waarnemend gouverneur, 1831-1839, in: Wieland e.a. (red.), 1989, p. 51-61.

Heilige Alliantie

Heilige Alliantie is de aanduiding voor de vier gekroonde hoofden, die in 1814 gezamenlijk een einde maakten aan het Napoleontische regime in Europa. De alliantie, bestaande uit de tsaar van Rusland, de keizer van Oostenrijk, de koning van Engeland en de koning van Pruisen, wordt als 'heilig' aangeduid, omdat deze vorsten – met uitzondering van de Engelse koning – autocratisch waren: zij regeerden bij de gratie Gods, krachtens eigen recht, en ontleenden niet hun macht aan opdracht door het volk.

De continentale vorsten waren eensgezind in hun afkeer van de democratische beginselen, zoals voorgestaan door de Franse Revolutie. Na de restauratie voegde de koning van Frankrijk zich al spoedig bij dit gezelschap, dat door middel van het Wener Congres in 1815 de principes van het Europese publiekrecht in de negentiende eeuw vastlegde (cfr. A.C.G.M. Eyffinger (red.), *Compendium volkenrechtsgeschiedenis*, Deventer: Kluwer 1991, 2^e druk, p. 134).

tie van de Heilige Alliantie tot stand kwam. Blijkens artikel 4 van dit verdrag, stond het de koning vrij om in zijn hoedanigheid van Groot-Hertog van Luxemburg over de provincie te beschikken, of deze toe te voegen aan 'Holland'.²¹

Hoewel het formeel nog tot 1839 zou duren totdat de vrede was hersteld, werd door de houding van de Heilige Alliantie al spoedig duidelijk dat Limburg geen integraal deel van België zou kunnen gaan uitmaken

4. Het hertogdom Limburg als lidmaat van de Duitse Bond en als Nederlandse provincie (1839-1867)

In 1839 werd in het kader van de volkenrechtelijke opdeling van het Verenigd Koninkrijk in twee afzonderlijke koninkrijken België en Nederland ook besloten tot een deling van Luxemburg, waarbij het Waalse deel van het groothertogdom zou toevallen aan België, terwijl het Duitstalige gedeelte een personele unie met Nederland zou gaan vormen, maar tevens deel uit zou blijven maken van de Duitse Bond. Deze Duitse Bond was door het Wener Congres in 1815 in het leven geroepen, als een volkenrechtelijke vereniging van Duitse soevereine vorsten en vrije steden en reflecteerde de nieuwe staatkundige indeling van het Duitse Rijk. De Nederlandse koning Willem I was als Groot-Hertog van Luxemburg lid van de Duitse Bond. Volgens artikel 1 van de *Deutsche Bundesakt* vormde de

Duitse Bond een onontbindbaar en bestendig verbond, met als doel het bewaren van de vrede en veiligheid, zowel in het geval van buitenlandse agressie, als in het geval van binnenlandse oorlogen. De Duitse Bond onder leiding van Oostenrijk en Pruisen kan daarom worden beschouwd als een belangrijk element van stabiliteit in de Europese statengemeenschap, zoals door de Heilige Alliantie gecreëerd.²²

Aangezien door de afscheiding van het Belgische deel van Luxemburg Bondsterritorium verloren zou gaan, diende, volgens de principes van het Wener Congres, de Duitse Bond gecompenseerd te worden. Derhalve werd besloten, dat de nieuw gevormde Nederlandse provincie Limburg – met uitzondering van de vestingen Maastricht en Venlo en de daartoe behorende kringen – als hertogdom lidmaat zou worden van de Duitse Bond. Deze dubbele positie van Limburg – Nederlandse provincie en als hertogdom lidmaat van de Duitse Bond – zou nadien leiden tot constitutionele en diplomatieke problemen ('Limburgse kwestie') van een vergelijkbaar kaliber als de problemen die zich ook ten aanzien van Luxemburg zouden voordoen ('Luxemburgse kwestie'). Daarnaast zou het lidmaatschap van Limburg van de Duitse Bond voeding geven aan het Limburgse separatisme in de periode 1840-1849 en een belemmering vormen voor de integratie van de provincie Limburg in het koninkrijk der Nederlanden.

De dubbele positie van Limburg – Nederlandse provincie en als hertogdom lidmaat van de Duitse Bond – zou leiden tot constitutionele en diplomatieke problemen ('Limburgse kwestie')

Na de ondertekening en ratificatie van het Verdrag der 24 artikelen werd het aan Nederland toegevallen deel van de eerste provincie Limburg door de daartoe aangewezen staatsraden-commissarissen A.J. Borret en Gericke van Herwijnen in juni 1839 in bezit genomen.²³ Vervolgens moest de rechtstoestand van de nieuwe provincie Limburg weer in overeenstemming worden gebracht met die van Maastricht en van het Koninkrijk der Nederlanden in het algemeen. Dit betekende dat niet alleen de rechterlijke organisatie moest

²¹ De tekst van het ook wel als het *Verdrag van de 24 Artikelen* aangeduide tractaat, alsmede de daartoe behorende akten van ratificatie, is afgedrukt in het *Officieel Blad voor Limburg*, dl. 1 p. 9-31.

²² G. Neusser, s.v. Deutscher Bund, in: A. Erler, E. Kaufmann, *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, Bd. I, kol. 687-698; over de verhouding van Nederland tot de Duitse Bond, zie: J.C. Boogman, *Nederland en de Duitse Bond 1815-1851*, Groningen/Djakarta: Wolters 1955, 2 dln; ten aanzien van de verhouding van Limburg tot de Duitse Bond, zie: M.G. Spiertz, 'Nederland uit de Duitse Bond', in: PSHAL 102 (1966), p. 11-29.

²³ A.F.J. van Kempen, Mr. A.J.L. Borret (1782-1858), en J.E.P.E. Gericke (1785-1845), commissarissen voor de wederinbezetting, 1839-1840, in: Wieland e.a. (red.), 1989, p. 85-91.

worden aangepast, maar ook dat de in Nederland geldende codificatie van het Burgerlijk recht, die in 1838 was ingevoerd, met de daaraan annexe wetten en verordeningen, ook in Limburg moest worden afgekondigd. Om deze synchronisatie soepel te laten verlopen, werd een overgangperiode afgekondigd en kreeg Limburg tijdelijk een eigen 'Staatsblad', het 'Officieel Blad voor Limburg', dat van 1839 tot en met 1841 heeft bestaan. Per 1 januari 1842 waren de noodzakelijke aanpassingen doorgevoerd en onderscheidde het rechtsleven in Limburg zich niet meer van de rest van Nederland, uitgezonderd de betrekkingen van het hertogdom Limburg met de Duitse Bond.²⁴

De wederinbezitneming van Limburg werd door de lokale bevolking met weinig enthousiasme begroet

De situatie dat Limburg niet alleen een Nederlandse provincie was, maar tevens een hertogdom binnen de Duitse Bond leidde tot complicaties, omdat in Limburg voortaan niet alleen de Nederlandse wetgeving van kracht zou zijn, maar ook die van de Duitse Bond, waarbij in principe de Bondswetgeving diende te prevaleren boven de Nederlandse wetgeving. Dit maakte het noodzakelijk naast het 'Officieel Blad voor Limburg' nog een apart Staatsblad voor Limburg uit te geven, het 'Memoriaal voor de Duitse Bondzaken', waarin de voor Limburg bestemde verordeningen van de Duitse Bond werden gepubliceerd. Naast de gouverneur van Limburg, kende het hertogdom tevens een Hertogelijk Limburgse Commissaris, speciaal voor de betrekkingen met de Duitse Bond. Als zodanig werd op 28 april 1848 Louis Beerenbroek benoemd.²⁵

De wederinbezitneming van Limburg werd door de lokale bevolking met weinig enthousiasme begroet. In de jaren na 1839 heerste er ontevredenheid op velerlei terrein. Het merendeel van de politiek geïnteresseerde Limburgers was vrij progressief. Het 'unionisme' van liberalen en katholieken vond er veel aanhang. Die ontevredenheid had diverse oorzaken. Er was sprake van tegenstellingen tussen het overwegend katholieke Limburg en de overwegend protestantse Staat der Nederlanden. Benoemingen van protestanten in overheidsfuncties binnen Limburg stuitte op veel weerstand. Daarnaast klaagden men over de belastingen, die hoger waren dan in de Belgische periode. Met name de

hoge accijnzen, die via een hoofdelijke omslag werden geïnd ('kopgeld') waren gehaat. Economisch gezien pakten de regelingen van 1839 voor Nederlands Limburg ongunstig uit: de Limburgse landbouw had veel van zijn afzetgebied verloren, en ook de nijverheid had veel te lijden van het verlies van de Belgische markt en de verminderde draagkracht van de bevolking. De anti-Nederlandse stemming die van dit alles het gevolg was, kwam tot uiting in de oppositie van Limburgse afgevaardigden in de Staten-Generaal en in een beweging die afscheiding tussen Limburg en Nederland nastreefde. Deze separatisten streefden aanvankelijk naar hereniging van Limburg met België. Toen dat niet mogelijk bleek, opteerden zij voor een personele unie van Limburg en Nederland naar Luxemburgs model.²⁶ Deze separatistische beweging kreeg in 1844 de wind in de zeilen, toen minister F.A. van Hall ter delging van de staatsschuld een 'vrijwillige' geldlening uitschreef, die – indien zij niet voltekend zou worden – vervangen zou worden door een belasting op het bezit. Deze met name voor adellijke grootgrondbezitters ongunstige propositie leidde in Limburg tot een petitiebeweging, die financiële en andere grieven combineerde met de wens tot afscheiding: prominenten zoals Graaf de Marchant d'Ansembourg, Baron van Scherpenzeel Heusch, Baron de Weichs de Wenne en de Graaf van Hoensbroek ijverden voor afscheiding.²⁷

De separatistische beweging in Limburg kreeg in 1848 nieuwe kansen ten gevolge van revolutionaire bewegingen elders in Europa

De separatistische beweging in Limburg kreeg in 1848 nieuwe kansen ten gevolge van revolutionaire bewegingen elders in Europa: 1848 was het jaar waarin de strijd tussen liberalen en conservatieven vrijwel overal in Europa tot uiting kwam. Er was sprake van een vrijwel algemene afkeer van het stelsel van het legitieme vorstengezag en van onmondige onderdanen, dat de Heilige Alliantie door middel van het Wener Congres aan Europa had opgelegd. Het uitblijven van noodzakelijke politieke vernieuwingen in Frankrijk leidde in februari 1848 tot de val van de burger-koning Louis-Philippe en de uitroeping van de Tweede Republiek. Het radicaal-democratische karakter van de Franse

24 J.H.A. Lokin, 'De invoering van het Burgerlijk Wetboek in het Hertogdom Limburg op 1 januari 1842', in: E.A.A. Luijten e.a., *146 jaar Burgerlijk Wetboek. Het jubileum van het 150-jarig Wetboek en zijn invoering in het Hertogdom Limburg op 1 januari 1842*, Deventer: Kluwer 1989, p.15-28; dit opstel is nogmaals afgedrukt in: J.H.A. Lokin, *Tekst en Uitleg*, Groningen: Chimaira 1994, p. 99-111; zie tevens: P.J.H. Ubachs, 2000, p. 366-367.

25 De tekst van desbetreffend KB is afgedrukt als bijlage bij P.A.W. Dingemans, 'De invoering en afkondiging van de Duitse Bondswetgeving', in: PSHAL 1979, p. 475-494, t.a.p. p. 493-494.

26 E. Lemmens, *Aan Vorst en Vaderland gehecht, doch tevreden zijn zij niet. Limburgse politici in Den Haag 1839-1918*, Amsterdam: Wereldbibliotheek 2004 (diss. UM), p. 120, e.v.

27 A.J. Geurts, 'Historische aspecten van de provincie(s) Limburg, 1815-1848', *De Maasgouw* 105 (1986), kol. 49-78, t.a.p. kol. 62; over separatisme in Limburg, zie ook: P.J.H. Ubachs, 2000, p. 369-372.

revolutie van 1848 werd door de vorsten van de Duitse Bond gezien als een bedreiging van hun eigen positie. Zij waren daarom geneigd tegemoet te komen aan de politieke wensen van meer gematigde, liberale krachten. Derhalve stemden zij in maart 1848 toe in verkiezingen voor een Bondsparlement, dat een liberale grondwet zou moeten ontwerpen voor de Duitse Bond.²⁸ Het hertogdom Limburg mocht als lidmaat van de Duitse Bond twee afgevaardigden kiezen in het nieuwe parlement. Als zodanig werden op 12 mei 1848 twee Limburgse separatisten verkozen, Jan Lodewijk baron van Scherpenzeel Heusch²⁹ uit Baarlo en Alexander Schoenmaeckers uit Ambij. Op initiatief van Baron van Scherpenzeel Heusch boog het Frankfurter Parlement zich reeds op 18 mei 1848 over de vraag of Limburg voortaan als integraal deel van de Duitse Natie zou moeten worden beschouwd. Op 19 juli 1848 besloot het Frankfurter Parlement, dat Limburg een Duits Bondsland was en dat onderwerping van Limburg aan de Nederlandse grondwet als onwettig moest worden beschouwd. Uiteraard gaf deze gang van zaken aanleiding tot grote bezorgdheid bij de Nederlandse regering.³⁰ Het liep echter met een sisser af: aangezien het uitvoerend orgaan van de Duitse Bond geen stappen nam tegen de Nederlandse regering, verliep al spoedig het separatistisch tij in Limburg. Op 14 mei 1849 legde een teleurgestelde Baron van Scherpenzeel Heusch zijn functie als lid van het Frankfurter Parlement neer.³¹

In de zestiger jaren van de negentiende eeuw werd de verhouding van Limburg tot de Duitse Bond opnieuw actueel. In deze periode was er sprake van spanningen tussen Oostenrijk en Pruisen, die beide streefden naar hegemonie binnen de Duitse Bond. In deze periode bestond het risico dat Nederland vanwege Limburgs lidmaatschap van de Duitse Bond in een Europees conflict betrokken zou kunnen raken, op grond van de verplichting in geval van oorlog een bondscontingent van Limburgse Jagers te moeten leveren. Dat was bijvoorbeeld het geval in 1859, toen de Duitse Bond gedurende de Oostenrijks-Italiaanse oorlog tot mobilisatie overging en Nederland vanwege Limburg een bondscontingent moest stellen.³² Hetzelfde dreigde te gebeuren tijdens de Oostenrijks-Pruisische oorlog vanwege Sleeswijk-Holstein die in 1866 leidde tot het uiteenvallen van de Duitse Bond. De opheffing van de Duitse Bond werd door de Nederlandse regering aangegrepen om Limburg geheel los te maken

van elke binding met Duitsland. Dit streven leidde in 1867 tot spanningen met Pruisen, toen de Franse keizer Napoleon III Luxemburg wilde kopen van Willem III om het in te lijven bij Frankrijk. Voor Bismarck was dit reden om toetreding van Limburg tot de nieuw opgerichte Noord-Duitse Bond te eisen, bij wijze van compensatie voor de uittreding van het bondslid Luxemburg. Deze affaire heeft het conservatieve ministerie Myer-van Zuylen van Nyevelt-Heemskerk (1866-1868) de nodige hoofdbreken gekost.³³ Bezorgdheid over het lot van de provincie Limburg noopte de regering in deze periode tot aanschaf van ramschepen, geschut en geweren, en tot concentratie van de zeemacht ten behoeve van de eventuele verdediging van het land.³⁴ Uiteindelijk werd het conflict over Luxemburg in der minne geschikt en bleek Bismarck bereid af te zien van de toetreding van Limburg tot de Noord-Duitse Bond. Aldus kwam met het tractaat van Londen van 11 mei 1867 een einde aan de bijzondere rechtstoestand van het hertogdom Limburg en werd Limburg een 'gewone' Nederlandse provincie. Bij de Grondwetsherziening van 1887 verdween de titel 'hertogdom Limburg'. Het provinciaal bestuur bleef de titel echter voeren tot 1906.³⁵

De anti-Nederlandse stemming uit de periode van de hereniging met Nederland vanaf 1839, heeft vermoedelijk in sterke mate bijgedragen aan het feit dat Limburg tegenwoordig gekenmerkt wordt door een sterke regionale identiteit

5. Limburg als volwaardige provincie van Nederland sedert 1867?

De hierboven beschreven staatkundige geschiedenis van Limburg maakt duidelijk, dat de 'eerste provincie Limburg' beschouwd kan worden als een creatie van het Wener Congres van 1815, op basis van een door de Fransen in 1795 gecreëerde departementale indeling, die een einde maakte aan de territoriale versplintering die kenmerkend was voor de 'Limburgse territoria' van het Ancien Regime. Dankzij het ingrijpen van de Heilige Alliantie werd de 'tweede provincie Limburg' in 1839 opnieuw bij Nederland gevoegd. Bij die gelegenheid werd Limburg door de Hei-

28 Dezelfde ontwikkeling vond *mutatis mutandis* ook in Nederland plaats. Onder invloed van de gebeurtenissen van maart 1848, stemde koning Willem II in met een ruimere herziening van de Grondwet dan oorspronkelijk was beoogd. Hij werd als het ware in een nacht van conservatief tot liberaal. Zie: P.J. Oud, *Honderd Jaren. Een eeuw van staatkundige vormgeving in Nederland 1840-1940*, bewerkt door J. Bosmans, Assen: Van Gorcum 1987, p. 16 e.v.; over de hervorming van de Duitse Bond in 1848 zie: R. Schröder, E. von Künßberg, *Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte*, Berlin/Leipzig: Walter de Gruyter 1922, zesde druk, p. 1003 e.v.

29 Over Baron van Scherpenzeel Heusch als separatist meer uitvoerig: A.J. Geurts, *Historische Aspecten van de provincie(s) Limburg*, kol. 63-67.

30 A.J. Geurts, *Historische aspecten van de provincie(s) Limburg*, kol. 67-72.

31 E. Lemmens, 2004, p. 122-123.

32 M.G. Spiertz, *Nederland uit de Duitse Bond*, in: PSHAL 102 (1966), p. 19

33 Zie ook P.J. Oud, 1987, p. 80-85.

34 M.G. Spiertz, *Nederland uit de Duitse Bond*, in: PSHAL 102 (1966), p. 25

35 G. Panhuysen, 'Uit de geschiedenis van Limburg's provinciaal bestuur', *De Maasgouw* 74 (1955), kol. 115-116; zie ook: G. Panhuysen, 'Honderdvijftig jaar Provincie Limburg in 1965?', *De Maasgouw* 84 (1965), kol. 129-140.

lige Alliantie tevens lidmaat van de Duitse Bond gemaakt, zodat men eerst na de uittreding van Limburg uit de Duitse Bond in 1867 kan spreken van een 'gewone' Nederlandse provincie.

In het kader van het door NWO gesubsidieerde onderzoeksprogramma 'De Natiestaat' heeft Eric Lemmens onderzoek gedaan naar de politieke integratie van Limburg in Nederland. Hij constateerde onder meer, dat door opname van Limburg in het Nederlandse staatsverband, het zelfbewustzijn

van de provincie zich ontwikkelde. Het is opmerkelijk om te zien, dat Limburg tegenwoordig een provincie is die gekenmerkt wordt door een sterke regionale identiteit. De anti-Nederlandse stemming uit de periode van de hereniging met Nederland vanaf 1839 heeft daaraan vermoedelijk in sterke mate bijgedragen. De in het Limburgse politieke discours te pas en te onpas opduikende aanduiding van Limburg als 'generaliteitsland' vindt mogelijk in de politieke onrust van die periode zijn oorzaak.³⁶

³⁶ Ad Knotter, 'Limburg bestaat niet. Paradoxen van een sterke identiteit', in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 123 (2008) p. 354-367